

Зулпукаров К.З., Пазылова С.К.

ОБОНДУУ ЫРЛАРДАГЫ «ОЙ» КОНЦЕПТИНИН СЫПАТТАЛЫШЫ: КОГНИТИВДИК АСПЕКТ

Зулпукаров К.З., Пазылова С.К.

ОПИСАНИЕ КОНЦЕПТА «ОЙ» («МЫСЛЬ») В ПЕСНЯХ: КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

K.Z. Zulpukarov, S.K. Pazylova

THE DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF «OI» («THOUGHT») IN THE SONGS: COGNITIVE ASPECT

УДК 370:371.036

Макал эстрада жанрындагы “Ой” концептин камтыган айрым чыгармаларды когнитивдик-лингвистикалык алкакта анализдөөгө арналат. Анда ырчы Айпери Кубик кызынын “Шер ойло” музыкалык композициясын семантикалык, статистикалык, морфологиялык ж.б. аспектиде талдоого алуунун натыйжалары берилет. Поэтикалык чакан чыгарманы талдоо түрдүү изилдөө ыкмаларын колдонуу менен менталдык-синтаксистик параллелдүүлүктү, антонимдик, синонимдик кубулуштардын когнитивдик касиеттерин, тилдин грамматикалык-семантикалык жана стилдик-функционалдык өзгөчөлүктөрүн сыпаттоонун негизинде ишке ашырылат. Эстрадалык ырлардын фрагменттериндеги инварианттык маанилерди ажыратып көрсөтүү когнитивдик лингвистика менен лингвоконцептологиянын алкагында алгачкылардан болуп жүргүзүлөт. Ашыктык темасына арналган ырлардын текстиндеги инварианттык маанилердин негизинде каралып жаткан концептке тиешелүү бир нече пропозициялар жиктелет жана сыпатталат. Аларды түзүүдө поэзиялык материалдар жемиштүү жана баалуу фонд катары кызмат кылуусу белгиленет.

Негизги сөздөр: эстрада жанры, пропозиция, ой, концепт, сүйүү, когнитивдик анализ, фрагмент, поэзия.

Статья посвящается когнитивно-лингвистическому анализу некоторых произведений эстрадного жанра, содержащих концепт “Ой/мысль”. В ней изложены результаты исследования музыкальной композиции певицы Айпери Кубик кызы “Шер ойло” в семантическом, статистическом, морфологическом и других аспектах. Анализ небольшого поэтического произведения осуществляется путем использования различных исследовательских приемов и на основе характеристики ментально-синтаксического параллелизма, когнитивных свойств антонимических и синонимических явлений и грамматико-семантических и стиливо-функциональных особенностей языка. Впервые производится выделение инвариантных значений фрагментов эстрадных песен в рамках когнитивной лингвистики и лингвоконцептологии. На основе инвариантных значений в текстах песен, посвященных теме любви, выделяется и характеризуется несколько пропозиций, относящихся к рассматриваемому концепту. Установ-

лено, что поэтические материалы служат в качестве плодотворного и ценного фонда для формирования соответствующих пропозиций.

Ключевые слова: эстрадный жанр, пропозиция, мысль, концепт, любовь, когнитивный анализ, фрагмент, поэзия.

The article is devoted to the cognitive-linguistic analysis of some works of pop genre, containing the concept of “Oi/thought.” It presents the results of the study of the musical composition of the singer Aiperi Kubik kyzy “Sher Oilo” in semantic, statistical, morphological and other aspects. The analysis of a small poetic work is carried out through the use of various research techniques and on the basis of the characteristics of mental and syntactic parallelism, cognitive properties of antonymic and synonymous phenomena, and grammatical semantic and stylistic and functional features of the language. For the first time, the selection of the invariant values of pop song fragments within the framework of cognitive linguistics and linguistic conceptology is made. On the basis of invariant meanings in the lyrics of songs dedicated to the theme of love, several propositions relating to the concept under consideration are distinguished and characterized. It has been established that poetic materials serve as a fruitful and valuable foundation for the formation of corresponding propositions.

Key words: pop genre, proposition, thought, concept, love, cognitive analysis, fragment, poetry.

“Ой” концептине акын-жазуучулар, ырчы-обончулар да кайрылышкан. Алардын айрымдарын биз төмөндө когнитивдик талдоого алмакчыбыз.

Кыздардын баарын арбап,
Бирин койбой жандайсың.
Кызык сөз айтып берип,
Анан аны алдайсың сен.

Топ кыздарды ойноп кыйнайсың,
Эч кимге жүрөгүң кыйбайсың.
Тузагыма менин түшкөнгө,
Түшүнө албай сыздайсың.
Сен өзүңдү эр ойло, эр ойло,

А бирок башканы шер **ойло**.
Өзүңдү эр **ойло**, эр **ойло**,
Өзгөнү шер **ойло**.

Сен өзүңдү эр **ойло**, эр **ойло**,
А бирок башканы шер **ойло**.
Өзүңдү эр **ойло**, эр **ойло**,
Өзгөнү шер **ойло**.

Оо суранам сенден менин жарым болбооо.
Билесиң махабат чийини да узун жооол.
Сага арналат бул обооон.

Сен өзүңдү эр **ойло**, эр **ойло**.
А бирок башканы шер **ойло**.
Өзүңдү эр **ойло**, эр **ойло**.
Өзгөнү шер **ойло**.

“Ой” концептин белгилүү бир деңгээлде чагылдырган жогорудагы чыгарма кыргыздын жаш эстрада ырчысы Айпери Кубик кызына таандык. Автор ырында көп кыздарды ашык кылып жүргөн кайсар, башкаларды тоготпогон жигитке кайрылып, акыл-насаат менен аны менменсинбөө, мыктысынбоого чакырып, андан дагы кыйындар бар экендигин ага “Ой” концептинин бүртүкчөсү аркылуу жеткиргиси келген. “Ой” концептин көркөм тилдик каражат, б.а., паремия менен ачууга аракет жасаган. Бул салыштырмалуу өтө чоң чыгарма эмес. Ал үч гана куплеттен, 23 саптан турат. Махабат жаатындагы бул ырдын темасы – “Шер ойло”, ал эми объектиси – бой көтөргөн бойдок, бозой жигит. Мында *ойлоо* этишинин буйрук ыңгайдагы императивдик формасы 18 жолу бардык учурда купилеттердин сап аягында уйкаштыкты түзүп колдонулган. Ырдын текстинде ойлоо процесси айрым контексттик антонимдерди жана синонимдерди дагы жараткан: *Сен, өзүңдү эр ойло, эр ойло. А бирок башканы шер ойло. Өзүңдү эр ойло, эр ойло. Өзгөнү шер ойло*. Ал эми *эр – шер, башканы – өзгөнү* сөздөрү синонимдер, ал эми *өзүңдү – башканы, өзгөнү – антонимдер*. Ырда денотат башка болгондуктан, *ойлоо* сөзүнүн негизги экспоненттери болгон *ойлонуу, ой жүгүртүү, кыялдануу, ниеттенүү, убайымдоо* ж.б. лексемалары учурабайт, бирок өзүнүн өтмө маанисинде кейишти, капаланууну туюндурган, *ойлонуу* сөзүнө семантикалык жактан жакын *сыздоо* сөзү 2-жактын жекелик түрүндө кезигет.

Ырдын текстинде күнүмдүк турмуштагы сүйлөшүү кебибизде сейрек колдонулуучу, диалектилик лексемалар кезикпейт. Бул текстте аркыл ат атоочтор жана 2-жактын жекелик түрү-

нүн *-сың* курамасы басымдуулук кылат: *сен, өзүңдү, башканы, сага, баарын, бирин, аны, бул, эч кимге, менин, сенден, алдайсың, жандайсың, кыйбайсың* ж.б. Чыгарманын куплетинин саптарындагы фразаларында *Өзүңдү эр ойлосоң, башканы шер ойло* макалы трансформацияланып колдонулгандыгы байкалып турат. Ал ырдын көркөм табиятын жана стилистикалык шөкөтүн арттыруу максатта колдонулса керек [1, 188-б.; 2, 213-б.; 4, 22-28-бб.].

Ырда автор гипербола (*Кыздардын баарын арбан, Бирин койбой жандайсың*) адабий көркөмдөө ыкмасын колдонуп, образдуулукту жарата алган. Ал эми саптардагы *кыйнайсың, жүрөгүң кыйбайсың, тузагыма түшкөңгө, сыздайсың* лексемалары өтмө маанилеринде берилген. Мында гипербола, өтмө маанилер менен катар акын тексттик паралелдүүлүктү дагы көркөм каражат катары колдонгон. Алсак, *ойло* сөзүнүн ар саптын аягында келүүсү тексттик паралелдүүлүктү пайда кылып турат.

Сен өзүң-дү эр ой-ло, эр ой-ло.

| | | | |
А бирок башка-ны шер ой-ло.

Өзүң-дү эр ой-ло, эр ой-ло.

| | | | |
Өзгө-нү шер ой-ло.

Мында унгуга унгу, мүчөгө мүчө дал келет [5, 71-74-бб.].

Ырды ойлоо, ойлонуу зарыл процесс экендигин көрсөткөн чыгарма катары саноого болот. Бирок аны ойдун бардык сапаттарын, касиеттерин, белгилерин атаган чыгарма катары баалоого болбойт. Эстрада өкүлүнүн бул ыры биз изилдеп жаткан концепттин эпкинин кучагына алып, аны аздыр-көптүр чагылдырууга жана адамзаттын жашоосундагы баалуулугун белгилөө арналган. Анын көркөмдүк сапаты, баалуулугу, адабий дарамети орто эле. Ырдын менталдык-семантикалык мазмунун серептеп, анын «борбор» талаасын *ойло* аталышы түзөрүн аныктадык. Борбордун түзүүчүсү кандай негизде ажыратылат? Муну жиктөө үчүн анын темага түздөн-түз тиешелүүлүгү, *ой* денотатын атоосу, текстте жыш колдонушу эсепке алат. Ошондуктан текст мазмунунун борборуна *ойло* сөзүн кошууга болот [3, 89-97-бб.].

Ошентип, тексттин курамында өзөктүк концепт текст бою өтө жыш колдонулуп, анын маани-мазмунун, концептосферасын жана ком-

позициясын түптөп, аны уюштуруунун, тутумдаштыруунун баалуу каражаты катары кызмат кыларлыгын айтууга болот. Демек, тексттин когнитивдик-менталдык өзөгүн *ойлоо* түшүнүгү түзүп турат [7, 133-152-бб.].

Эми башка дагы тексттерге кайрылып, аларды когнитивдик жактан анализдеп чыгып, белгилүү пропозицияларды жиктөөгө аракет кылып көрөлү. Бул үчүн “Ой” концептинин репрезентаттарын камтыган кээ бир обондуу ырларды база катары колдонобуз. Буларда ой түшүнүгү жана анын синонимдери ар кыл позицияда көрсөтүлгөн, айрымдарында эксплициттик түрдө ачык байкалса, кээ бирлеринде имплициттик түрдө назарга туюлат. Бирок алардын басымдуу бөлүгүнүн, объектиси – *ой, ойлоо процесси* [6, 974-б.]. Көпчүлүгүнүн аталышында “Ой” концепти катышканы менен сүйүү, ашыктык, сулуулук, кусалык, өкүнүч, сүйүшкөн-

дөрдүн кылык-жоруктары жана жүрүм-туруму ж.б. темалар сүрөттөлөт. Бул өз кезегинде ой менен “Сүйүү” концепти тыгыз байланышта экендигин, сүйүүгө кабылган адам терең ойлоону, сагынуу, санаркоо менен достошо тургандыгын айгинелейт. Изилденип жаткан концептин негизги экспоненттери болгон *санаа, кыял, кыялдануу, элес, үмүт* ж.б. сөздөрү каралган обондуу ырларда бир нече ирет кезигет [6, 1108-б.]. Андыктан чакан анализдөөнүн жүрүшүндө пропозицияларды ажыратуу менен катар “Ой” концептинин синтагмаларын, синоним жана антонимдерин белгилеп көрсөтөбүз. Чакан когнитивдик-семантикалык анализдөөгө жалпысынан 10го жакын обондуу ыр тартылып, алардан 17 пропозиция чыгарылды [8, 9-15-бб.]. Анда көңүлүңүздөрдү эстрада тексттериндеги кичинекей ой корутундуларга бурсак (1-табл.).

1-таблица

1. Рыспай Абдыкадыров - Ойлодуң бекен мени сен?	
Сөзү: Сооронбай Жусуевдики Обону: Рыспай Абдыкадыровдуку	
<p>1. <i>Сабылып көөнүм суз болуп, Санаага калсам туш болуп. Заматта сага жетсем дейм, Закымдап учкан куш болуп.</i></p> <p>2. <i>Таалайым ташкан чагымда, Таңшыса булбул багымда. Сезүүгө бирге жыргалды да, Сен болсоң деймин жанымда.</i></p> <p>3. <i>Сыртыңдан минтип эрисем, Сыр билгим келет эмитен. От болуп күйүп мен жүрсөм да, Ойлодуң бекен мени сен?</i></p>	<p>1. Ой күлүк, элпек.</p> <p>2. Адам бакытка балкыган кезде дагы бир нерсени ойлоп турат.</p> <p>3. Сүйгөн адамыңдын сага карата оюн билүү баарынан маанилүү.</p>
<p>1. <i>Ой, ойлоо</i> сөздөрүнүн синтагмалары: <i>ойлоо кимди? Мени.</i></p> <p>2. <i>Ой, ойлоо</i> сөзүнүн синонимдери, антонимдери: <i>санаа, үмүт, кыял, сыр.</i></p>	
2. Абидин Темиров - Ойлойсуңбу?	
Сөзү: Надырбек Алымбековдуку Обону: Абидин Темировдуку	
<p>1. <i>Жүрөктөн кетпейт экен көп элестер, Жүргөн кез узатышып, басып чогуу. Бир көргөн кымбат күндөр кайрылбады, Бир гана үмүт калды түңүлбөгөн. (Сени ойлойм ушул мүнөт азыр да, Жоодураган көздөрүңдү сагынам. Тургуналы Нурматов - Сени ойлоп).</i></p> <p>2. <i>Кайда эми таттуу кыял, асыл санаа? Биз жүргөн кызгалдактуу жашыл талаа.</i></p> <p>3. <i>Кайдасың, азыр мени ойлойсуңбу? Какшанып жүргөнүмдү торгой сындуу.</i></p>	<p>1. Ойго туруктуулук, түбөлүктүүлүк мүнөздүү.</p> <p>2. Ой кусалантат, сагындырат, эңсетет</p> <p>3. Бирөөнүн ою бирөөгө белгисиз.</p>
<p>1. <i>Ой, ойлоо</i> сөздөрүнүн синтагмалары: <i>ойлоо кимди? Мени.</i></p> <p>2. <i>Ой, ойлоо</i> сөзүнүн синонимдери, антонимдери: <i>элес, үмүт, кыял.</i></p>	

3. Малика Дина - *Ойлорум сага.*

Сөзү: Б. Борбиевдики
Обону: Б. Борбиевдики

1. Түйүнүн тапчу элем түркүн сырдын,
Табышмак жылмаюуңа неге сындым?
2. Сыйкырлап койдуң окшойт көңүлүмдү,
Жөн жүргөн жүрөгүмдү эмне кылдың?
3. Ойлорум сага, Кыялым сага,
Жан дүйнөм сага, сага,
Сен жакка барам,
Ойлоймун сен деп,
Кыйналам сен деп,
Жан дүйнөм сен деп күйүп жанат
4. Болот ко бул жөнүндө, жазса баян
Түшүмдө сен жөнүндө келген аян

1. Ар кандай ички ой-пикирди билип алууга болот.
2. Ой-сезимге табияттан тышкаркы күчтөр таасир эте алат.
3. Адамдын ой-дүйнөсү кээде жалгыз бир адамга/нерсеге багытталып калат.
4. Адам эмне жөнүндө көп ойлонсо, түшүнө ошол кирет.

1. Ой, ойлоо сөздөрүнүн синтагмалары: *ойлор кимге? сага, ойлоо ким деп? сен.*
2. Ой, ойлоо сөзүнүн синонимдери, антонимдери: *сыр, көңүл, жүрөк, кыял, жан дүйнө, түш.*

4. ЭЛЕС тобу - *Сени ойлосоң ...*

Сөзү: С. Шимеевдики
Обону: Ү. Сыдыковдуку

1. Сени ойлосоң, канат бүткөн көңүлгө,
2. Бек сакталып жүрөгүмдүн төрүндө.
(Бийик-бийик тоолордо жүргөндүгүм, аа,
Бийиктигин талашып сүйгөндүгүм, аа.
Ойлогонум, ойлорум, күлкү ойлорум,
Ошол бийик тоолордун ак карындай, аа.
БИЗ тобу - Аппагым).
(Ойлоруң кайда учат ...
Сагыныч болуп жүрөгүмө.
Жоодарбешим - Сени ойлоп...).
2. Алыс жакта жүргөнүңдө сагынып,
Жалынчумун, жаным, сага кагылып.
Киртик какпай таң атырам далай түн,
Карааныңды бир көргөнгө зарыгып.
(Отурам жалгыз сени ойлоп,
Отурам карек жумулбай.
Дайыр Исмадияров - Ойлодуң бекен?).
(Сары оору кылып жүрөктү,
Санаага салып, эзбегин.
Түндөрүм да сенсиз уйкусуз өтөт,
Ойлорумда жалгыз сен.
ACCORD тобу - Сагынуу).
3. Сен унутсаң, мен унута албадым.
Элесиңди көңүлгө бек кармадым.

1. Ой – күлкү нерсе.
2. Ой жан дүйнөнү кыйнайт, ой баскан адам уктабай коет.
3. Ой эстен чыккыс, жоюлгус касиетке ээ.

1. Ой, ойлоо сөздөрүнүн синтагмалары: *кимди ойлоо? сени.*
2. Ой, ойлоо сөзүнүн синонимдери, антонимдери: *эстен чыгаруу, унутуу, жүрөк, элес, көңүл.*

5. Ильяз Андаш - *Ойлорум сен.*

Сөзү: К. Тайчабаровдуку
Обону: А. Бержебаевдики

1. Күндө кирип түшүмө,
Сүйүү салды түйшүккө.
Бүт оюмду ээледим,
Бүлүк салып сезимге.
(Жалгыз сени ойлоймун,
Тагдырым бир сага болжоймун.
А, сен неге жылмайып койбодуң,
Баары бир ээлеймин ойлоруң. **Жийдеш - Сен**).
2. Сүйүүм сенсиз үшүгөн,
Түшүмдөнсүң, түшүнөм.
Куса кылбай жүрөктү,
Чыгып келчи түшүмдөн.
3. Күндө сен деп ойгоном,
Бассам-турсам ойлоном.
Жомоктогу перимсиң,
Түшкө тынбай киресиң.
Саргартпастан жүрөктү,
Айтчы, качан келесиң?
(Мен болсо сени ойлоп, мен,
Ар күнүм сагыныч, кура менен өткөрөм.
Жоодарбешим – Сени ойлоп ...).
4. Сүйүп калдым бир көрүп,
Издеп жүрөм көшөрүп.
Үмүт бердиң сезимге,
Жашоом калды өзгөрүп.

1. Ой менчик сыяктуу. Аны бүтүндөй ээлеп алууга болот.

2. Ойдогу нерсе жүрөктү жаралайт.

3. Ой көңүлдөн кетпес касиетке ээ. Ал жабышса, такай ээрчип алат.

4. Ой жашоого мотивация берет.

1. *Ой, ойлоо* сөздөрүнүн синтагмалары: *ойду ээлөө, бүт ой, качан ойлоону? Басса-турса.*
2. *Ой, ойлоо* сөзүнүн синонимдери, антонимдери: *түш, сезим, үмүт, жүрөктү саргартуу.*

Чакан когнитивдик изилдөөнүн негизинде айрым корутундуларды жасоого болот: 1) кара сөздүү тексттерге караганда обондуу ырларда “Ой” концептинин бир нече өзгөчө поэтикалык образдуу репрезентативдери жолугат; 2) *ой* сөзүнө байланышкан түшүнүктөрдүн басымдуу көпчүлүк бөлүгү сүйүү темасына байланышкан ырларда орун алган; 3) жүрөк, сезим, сагыныч, көңүл ж.б. түшүнүктөр обондуу ырларда *ой* сөзүнө контексттик синоним болушат; 4) *ой* сөзүнө эң көп синоним болгон лексемалар төмөнкүлөр: *түш, сезим, жүрөк, санаа* ж.б.; 5) обондуу ырлардын ар бир сабынан пропозиция чыгарууга мүмкүн. Поэзия жанрындагы эстрадалык чыгармаларды когнитивдик жактан анализдөө жана аларды пропозицияларга ажыратуу жемиштүү жана ыңгайлуу лингвистикалык ык-метод боло алат.

Адабияттар:

1. Амралиев С.М., Тургунбаева С.Ж., Зулпукарова А.К. Параллелизм в паремиях и его роль в создании

фрейма и сценария / Республикалык илимий-теориялык журнал «Известия вузов Кыргызстана», №3. - Бишкек, 2018. - С. 185-188.

2. Амралиев С.М., Тургунбаева С.Ж. Паремиялык пропозициянын дүйнөнүн когнитивдик-тилдик сүрөтүндөгү орду / Республикалык илимий-теориялык журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №5. - Бишкек, 2018. - С. 210-213.
3. Амралиев С.М. Тилдин менталдык семантикасындагы кинологиялык концепттер. / Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. - Бишкек, 2015. - 187 с.
4. Зулпукаров К.З., Камардинова У.Н., Суранова Ш.А. Менталдык чөйрөдөгү «аккан (агын) суу – акпаган суу» оппозициясы жана «жинди суу» концептинин когнитивтемасы. / Эл агартуу. - 2012.- №5-6. - 22-28-бб.
5. Зулпукаров К.З., Калмурзаева А.А., Сейитбекова С.С. Концепт «Кудай/Бог» в провербиально-религиозной картине мира. / Вестник Ошского государственного университета. - 2012. - Выпуск 1. - С. 71-74.
6. Кыргыз тилинин сөздүгү [Текст]. - Б., 2010. - 1108-б.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. - М.: Восток-Запад. 2010. - 314 с.
8. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. - М., 2008. - 171 с.

Рецензент: д.филол.н., профессор Атакулова М.А.